

Stari zavjet i pitanje etnocentričnosti

Izraelova samopercepcija i odnos prema strancu

Boris Havel*
boris.havel@fpzg.hr

<https://doi.org/10.31192/np.17.3.7>
UDK: 27-242:27-277
323.14(33)

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
Primljeno: 1. kolovoza 2019.
Prihvaćeno: 21. rujna 2019.

Stari je zavjet pisan iz perspektive izraelskog naroda i u tom se smislu može smatrati etnocentričnim. U njemu je Izrael opisan kao svet i odvojen narod kojega je Bog izabrao da bi mu se objavio. Budući da je objava jedini način da grješni čovjek spozna Boga, Izraelovo je znanje o Bogu jedinstveno i jedino ispravno, pa su slijedom toga bogoštovlja drugih naroda i religija nužno krivo-vjerja. Istodobno je biblijski tekst prepun zamjerki prema izraelskom narodu, a sadrži niz pohvala strancima i došljacima koji su pokazali vrline kao što su pravednost, istinoljubivost, vjernost, poniznost i milosrđe, te im pridaje važno mjesto u Izraelovoj povijesti. Zbog toga je Stari zavjet, usporede li se etnos i objava, bezuvjetno objavocentričan, a tek uvjetno etnocentričan, što je diskurs kakav se nastavlja i u evanđelju.

Ključne riječi: Biblija, etnocentričnost, Izrael, objava, objavocentričnost, stranci, Židovi.

* Doc. dr. sc. Boris Havel, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za komparativnu politiku; Lepušićeva 6, HR-10000 Zagreb.

Uvod – Izrael kao izabrani narod

Biblijski tekst¹ opisuje izraelski narod kao odvojen i izabran između svih ostalih naroda sa svrhom da postane isključivi primatelj objave, čiji je najvažniji dio znanje o Stvoritelju.² Kada se o Izraelu govori kao o »izabranom narodu« riječ je o jedinstvenoj epistemološkoj ulozi koja mu pripada u povijesti spasenja. Njezina je svrha spoznaja Boga, a ona počinje Abrahamovim pozivom. Prema Svetom pismu, Bog je odvojen od stvorenja, uzvišen, nedodirljiv, nespoznatljiv i svet. Čovjek je, pak, bezizlazno zapleten u stanje grijeha, koje utječe na sve njegove sposobnosti, pa tako i kognitivne.³ Zbog toga čovjek nema druge metode za stjecanje znanja o svetom Bogu – pri čemu pridjev »svet« u Bibliji (שׁוֹדֵד) ponajprije znači »odvojen«⁴ – osim da mu se Bog sâm objavi. Racionalno razmišljanje, logika, kontemplacija, opažanje, pokus, kao i iracionalni pristupi poput stanja transa, misticizma, okultizma, asketizma, usredotočenosti na emocije, volju, rasu, spol ili bilo koje drugo isključivo ljudsko iskustvo, napor i nastojanje da se pronikne u duhovnu stvarnost i spozna Bog, bili bi unaprijed osuđeni na neuspjeh.

Svaka religija, tradicija ili duhovnost u kojima se predodžba o božanskome stječe primjenom bilo koje metode, osim prihvaćanja onoga što je objavljeno Abrahamu i njegovu potomstvu preko Izaka i Jakova, s biblijskog očista, kako starozavjetnoga tako i novozavjetnog, beskorisno je, ili čak štetno, opasno i gnjusno krivovjerje. Pri tome nije riječ o duhovnoj, moralnoj ili intelektualnoj inferiornosti pripadnika neke religije, tradicije ili duhovnosti u odnosu na Abrahamovo potomstvo, nego o zakonu metodologije: objava je jedina metoda

¹ Biblija ili Sveto pismo u ovome članku poglavito znači Hebrejska Biblija (תנ"ך, *tanah*), odnosno Stari zavjet bez deuterokanonskih knjiga. U članku se prihvaća autorstvo svetopisamskih knjiga onako kako je navedeno u njima. Svi biblijski navodi preuzeti su iz Zagrebačke Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti.

² Usp. Moshe SHARON, *Judaism in the Context of Diverse Civilizations*, Johannesburg, Maxim Publishers, 1993, 16. Ovaj se članak temelji na židovskom shvaćanju objave i Saveza, kako je, primjerice, obrazloženo u navedenoj Sharonovoj knjizi. To ne znači nužno da je kršćanski pogled bitno drukčiji. Valja ipak napomenuti da polazna točka ovdje nije Justinovo shvaćanje grčke filozofije kao dijela povijesti spasenja, nego radije Tertulijanovo, sažeto u pitanjima: »Što Atena ima s Jeruzalemom? Što Akademija ima s Crkvom« (v. Claudio MORESCHINI, *Povijest patrističke filozofije*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2009, 67-71, 173-179; Justo L. GONZÁLEZ, *The Story of Christianity. The Early Church to the Present Day*, Peabody, Prince Press, 1999, 53-56).

³ Knjiga Postanka (6, 5) daje vrlo depresivnu sliku čovjekova stanja prije potopa: »Vidje Jahve kako je čovjekova pokvarenost na zemlji velika i kako je svaka pomisao u njegovoj pameti uvijek samo zloća.« Vidi i Ps 51, 7; 2 Ljet 6, 36 itd. Isto nalazimo i u Novom zavjetu (Mk 7, 21; Iv 3, 19; Rim 3, 9-19. 23).

⁴ Usp. Br 16, 7, Pnz 26, 15, Iz 57, 15 itd. Riječ se također koristi i u kontekstu pravednosti (Iz 5, 16); v. i Francis BROWN i dr. (ur.), *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament Based on the Lexicon of William Gesenius as translated by Edward Robinson*, Oxford, Clarendon Press, 1962, 872.

za stjecanje znanja o Bogu, osobito u kontekstu Božje interakcije s čovjekom.⁵ Primivši objavu čovjek ulazi u dijalog i odnos s Bogom, što je »duša sveukupne objave.«⁶ Tek nakon objave i u okviru nje, za stjecanje teološkog znanja od koristi mogu biti logika, iskustvo, emocije i drugo što proizlazi od čovjeka.⁷ Budući da je Izrael primio objavu, na temelju biblijskog teksta može se reći da je Bog jedino i isključivo Izraela metodološki opremio za spoznaju, dijalog i odnos s njime. Riječima psalmista: »Riječ svoju on objavi Jakovu, odluke svoje i zakone Izraelu. Ne učini tako nijednom narodu: nijednom naredbe svoje ne objavi!« (Ps 147, 19-20). Isusove riječi Samarijanki: »Vi se klanjate onome što ne poznate, a mi se klanjamo onome što poznamo jer spasenje dolazi od Židova« (Iv 4, 22) velikim dijelom valja shvatiti u tomu, spoznajnom smislu, a time i spasenjskomu.⁸ Izrael je, prema obećanju »sva plemena na zemlji tobom će se blagoslivljati« (Post 12, 3), pozvan znanje o Bogu proširiti svim drugim narodima, što će se i dogoditi kroz naviještanje evanđelja pa će se pred prijestoljem Božjim na kraju dana naći veliko mnoštvo »iz svakog naroda, i plemena, i puka, i jezika« (Otk 7, 9).

1. Izraelova svetost

Proces primanja objave opisali su Izraelci, kasnije Židovi,⁹ pri čemu je glavna tema Starog zavjeta interakcija Boga Izraelova i izraelskog naroda kroz povijest, što starozavjetni tekst *ipso facto* čini u nekom smislu etnocentričnim. U kontekstu objašnjenja kako je Bog Izraelu objavio Savez i zakone što su različiti od zakona ostalih naroda, te bogoštovlje koje se razlikuje od drugih »svugdje pod nebom«, Mojsije Izraelce naziva »narod njegove [Božje] baštine.«¹⁰ Zbog

⁵ Na temelju Rim 1, 20 u suvremenoj teološkoj misli postoje i drukčija stajališta (usp. Carl E. BRAATEN, *Scripture, Church, and Dogma. An Essay on Theological Method, Interpretation*, 50 (1996) 2, 142-155, 144-145), ali važnost objave Izraelu ostaje neupitna. Tako: »Sklopivši savez s Abrahamom (usp. Post 15, 18) i, po Mojsiju, s pukom izraelskim (usp. Izl 24, 8), On je riječima i zahvatima tako sebe objavio narodu, svojoj svojini, kao jedincatog Boga, istinskoga i živoga, te je Izrael stekao iskustvo o tom koji su Božji putovi s ljudima« [DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dei verbum. Dogmatska konstitucija o božanskoj objavi* (18.XI.1965), br. 14, u: *Dokumenti*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1986].

⁶ Celestin TOMIĆ, *Biblijsko poimanje čovjeka, Crkva u svijetu*, 22 (1987) 3, 234-240, 236.

⁷ Riječima psalmista: »Kušajte i vidite kako dobar je Jahve« (Ps 34, 9). Podrobnije o konceptu objave vidi poglavlje *Spoznaja Boga: naravna i objavljena* u Alistar McGRATH, *Uvod u kršćansku teologiju*, Zagreb i Rijeka, Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik« i Ex Libris, 2007, 209-227.

⁸ Objašnjavajući ovaj redak Ratzinger piše da »ne može postojati pristup Isusu, a time ni ulazak narodâ u Božji narod bez vjerna prihvaćanja Božje objave koja govori u svetim spisima što ih kršćani nazivaju Starim zavjetom« (Joseph RATZINGER, *Crkva, Izrael i svjetske religije*, Split, Verbum, 2007, 17).

⁹ U ovome se članku etnik »Izraelac« i »Židov« obrađuju kao istoznačnice, premda one to nisu u potpunosti. Više o tome vidi Boris HAVEL, *Arapsko-izraelski sukob. Religija, politika i povijest Svete zemlje*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2013, 84-85.

¹⁰ Pnz 4, 20; vidi kontekst u: Pnz 4, 13-20.

te odvojenosti i izabranosti radi službe isključivoga primatelja znanja o Bogu, izraelski se narod nadalje naziva svetim, što je značajka ili epitet koji se nigdje u Bibliji ne pridaje ni jednom drugom narodu. Svetost izraelskog naroda ne podrazumijeva da su oni »sudeći prema kakvim općeprihvaćenim moralnim kriterijima objektivno bolji« od drugih naroda,¹¹ nego je poglavito treba razumjeti u smislu odvojenosti. Pojam קְדוֹשׁ (am kadoš) nalazimo u Pnz 7, 6; 14, 2; 14, 21; 26, 19 i 28, 9, a גּוֹי קְדוֹשׁ (goi kadoš) u Izl 19, 6. Oboje znači »sveti narod.«¹² U Izl 22, 30 Izraelci su pozvani biti אֲנָשֵׁי־קֹדֶשׁ (anašei kodeš), što doslovno znači »sveti ljudi«. U Ezri 9, 2 Židovi su opisani kao »sveti rod« (זֵרַע הַקֹּדֶשׁ), pri čemu je doslovno značenje hebrejskog izvornika »sveto sjeme.«¹³ Drugdje se nazivaju sinovima (בְּנִים), izabranicima (בְּחִירִים, ovdje בְּחָר, odnosno בְּחִירֵי) i svojinom (סְגֻלָּה):

»Vi ste sinovi Jahve, Boga svoga. [...] Tà ti si narod posvećen Jahvi, Bogu svome (עַם קְדוֹשׁ אֶתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ); Jahve je odabrao tebe između svih naroda na zemlji da budeš njegov narod, njegova predraga svojina« (Pnz 14, 1-2; Ps 105, 6).

Izraelcima je, osim posvećenja Bogu obećano i uzvišeno (עֲלִיּוֹן) mjesto među narodima svijeta: »On će te uzvisiti čašću, imenom i slavom nad sve narode koje je stvorio; i ti ćeš biti narod posvećen Jahvi, Bogu svome, kako ti je rekao« (Pnz 26, 19; vidi i Pnz 10, 15) i još: »Budite mi dakle sveti (וְהִייתֶם לִי קְדוֹשִׁים), jer sam ja, Jahve, svet; ja sam vas odvojio (אֲבָדַל) od tih naroda da budete moji« (Lev 20, 26).

Nakon što je Stari zavjet, ili njegovi dijelovi, sredinom trećega stoljeća pr. Kr. preveden na grčki jezik, pojavile su se optužbe da se Židovi zbog te izabranosti smatraju plemenitijima ili uzvišenijima u odnosu na druge narode. Premda se neki biblijski navodi mogu protumačiti kao nositelji te tvrdnje,¹⁴ u Bibliji se takva misao, s mogućom iznimkom naslova זֵרַע הַקֹּדֶשׁ iz Ezre, izričito ne navodi. Dapače, Biblija sadrži niz poruka kojima se etnos kao vrlina *per se* devaluira ili kritički kontekstualizira.

2. Izraelova samokritičnost

U okviru primanja objave kao povijesnog procesa i interakcije između Boga i Izraela, prisutnost je drugih naroda stalna. Muilenburgovim riječima: »Objava što nam je predana u Bibliji povijesna je objava, a povijest znači konkret-

¹¹ Norbert M. SAMUELSON, *Revelation and the God of Israel*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 18.

¹² *Goi* se uglavnom koristi za druge narode, pa se ona može prevoditi kao »nacija« [James MULLENBURG, Abraham and the Nations. Blessing and World History, *Union Seminary Magazine*, 19 (1965) 4, 387-398, 387].

¹³ Riječ זֵרַע (*zer'a*; זֵרַע הַקֹּדֶשׁ čita se *zer'a hakodeš*) znači »sjeme«, a u prenesenom značenju »potomstvo« ili »rod«. Suvremeni engleski prijevodi (NIV, NASB, RSV, NLT) ovdje uglavnom koriste riječ »rasa« (*race*). Riječ »rasa« u modernom hebrejskom jeziku je גּוֹי.

¹⁴ Primjerice, Iz 43, 3-4.

nost: konkretnost jedne nacije i naroda u odnosu prema mnogim nacijama i narodima.«¹⁵ Izrael je, kako smo vidjeli, svjestan Božje posebne naklonosti u odnosu na druge narode, ali je ta svjesnost kroz veći dio starozavjetnog teksta obuzdana takvim opisima sebe koji ne ostavljaju puno prostora za uznositost.

»Od najranijih vremena Izrael je na sebe gledao kao na narod kojega je Jahve odabrao i koji je prema njemu posebno naklon. Valja dodati da nigdje u toj literaturi (obрати pozornost da najstarije naracijske predaje dosljedno opisuju Izraela kao kukavnog, nezahvalnog i buntovnog) ta odabranost nije pripisana nikakvoj zaslugi od strane Izraela, nego jedino nezasluzenoj naklonosti Jahvinoj.«¹⁶

2.1. Kritike upućene pojedincu

Priče o mnogim važnim biblijskim junacima što su u Izraelovu povijest ušli kao nositelji objave, izbavljenja i identiteta, sadrže i opise njihovih grijeha, nečasnih djela, propusta i mana. Utemeljitelj dinastije iz čijeg potomstva izraelski narod očekuje vladara kraljevstva vječnog¹⁷ i Mesiju,¹⁸ kralj David, uz pobožnost i pouzdanje u Boga iz kojih su proizišla mnoga njegova hvalevrijedna djela, počinio je i teške prijestupe među kojima se ističe preljub s Bat Šebom i naručeno ubojstvo njezina muža (2 Sam 11, 1-27). Patrijarh Abraham iz straha je za vlastiti život lagao da mu je Sara sestra, Jakov se domogao očeva blagoslova na prijevaru, Ruben je legao s očevom ženom, Josip je bio prokazivač nedjela svoje braće, zavidni su Jakovljevi sinovi prodali brata u ropstvo, Aron i Mirjam bili su častohlepni i buntovni (Br 12, 1-15), Jiftah je vlastitu kćer prinio za žrtvu, Gideon je narod zaveo u krivoštovlje, Samson i Salomon su bili lakomi na žene, Eli i Samuel su podbacili kao očevi, Šaul je bio povodljiv, nepostojan¹⁹ i častohlepan, a Ilija je, nakon niza silnih djela što ih je Bog učinio po njemu, pobjegao pred Izebelom. Prorok Jona prgavost je i neposlušnost prema Bogu uzdigao na novu razinu: bježao je kopnom i morem da ne bi upozorio stanovnike Ninive na kaznu što im se sprema ne odvrate li se od svojih opačina. Nakon što im je ipak donio Božju poruku, a Ninivljani se pokajali, Jona je bio vrlo ozlojeđen jer im se Bog smilovao. Popis ovdje ne završava. Brojni su u Bibliji i primjeri kada je pojedini Izraelac, koji se više ili manje usput spominje, opisan u negativnom svjetlu, zbog lošeg karaktera ili postupanja.²⁰ Način opisivanja biblijskih junaka

¹⁵ Mulenburg, *Abraham and the Nations...*, 389.

¹⁶ John BRIGHT, *A History of Israel. Fourth Edition*, Louisville, Westminster John Knox Press, 2000, 149.

¹⁷ Usp. 2 Sam 7, 12-16; 1 Ljet 17, 11-14; Jr 23, 5-6; Zah 12, 8 itd.

¹⁸ Usp. Gershom Gerhard SCHOLEM, *The Messianic Idea in Judaism and Other Essays on Jewish Spirituality*, New York, Schocken Books, 1971, 1-36.

¹⁹ Šaul je tako najprije iz zemlje istjerao zazivače duhova i vračeve (1 Sam 28, 3) što je u skladu sa zapovijedima Zakona (Lev 19, 31; 20, 6. 27; Pnz 18, 11), a potom je preko vračarice prizvao mrtvog Samuela (1 Sam 28, 7-19).

²⁰ Takvi su, primjerice, desetorica Jošuinuh uhoda, svećenici Hofni i Pinhas, Nabal, Gehazi, mnogi Izraelovi i Judini kraljevi nakon podjele kraljevine itd.

otkriva prosudbu utemeljenu na razlučivanju dobra i zla, a ne na pristranosti općenito prema Izraelcima, kasnije Židovima.

2.2. Kritike upućene izraelskom narodu

Još su brojnije i oštrije zamjerke, optužbe i osude autora knjiga upućene izraelskom narodu u cjelini. O tome su pisali proroci, poput Mojsija, Izaije, Jeremije, Ezekiel, Hošee, Miheja, Sefanije, Zaharije, Malahije, svećenik Ezra i drugi. Proročki prijekori često se sastoje od opisa povijesnih okolnosti u kojima su neko Izraelovo pleme,²¹ sav izraelski narod, ili pak njegovi vladari postupali protivno Božjim zapovijedima. Proročki su prijekori i prijetnje kaznama, doduše, skoro uvijek popraćeni obećanjem obnove ukoliko se Izrael odvrti od zla puta, ali trajna, eshatološka pravednost Izraela bit će Bog, »Jahve, pravda naša«,²² a ne etnicitet. Izraelski se narod nije mogao skrivati iza svoje izabranosti da bi činio nepravdu. Naprotiv, čini se da je Bog židovski narod pomniji motrio i oštrije sudio nego ikoji drugi: ta u njemu su bili proroci što su narod učili »razlikovati desno i lijevo« kakve drugi narodi nisu imali (Jon 4, 11). Izraelski se narod naziva nepokornim i buntovnim (מְקִרִים),²³ narodom tvrde šije (עַם-קָשָׁה-עֲרָף) (Izl 29, 9; 33, 5, Pnz 9, 6), odmetnicima (סוֹרְרִים) (Jer 6, 28), kleveticima (רְכִיל) (Jer 6, 28, Ez 22, 9), preljubnicima (זוֹנָה, זִנָּה) (Iz 1, 21, 1 Ljet 5, 25, 4, 12; 5, 4), nevjernima (מְעֵלִים, זְנוּתִיקִים),²⁴ u zlu ogreznima (רָעַת רָעָה־קָם) (Hoš 10, 15), krivima za opaćinu (עוֹנָה) (Lev 20, 19), grijeha (חַטָּאִים) (Br 32, 14, Jer 14, 10) i nečistoću (טִמְאָה־רָחָק) (Ez 22, 15; 36, 29). Izaija (1, 4) za Izraela veli: »Jao, grešna li naroda, puka u zlu ogrezla, roda zlikovačkog, pokvarenih sinova!« Nestanak deset sjevernih plemena, uništenje Prvoga hrama i sedamdesetogodišnje babilonsko sužanjstvo primjeri su kako će, prelije li čašu Božjega gnjeva, Izrael biti teško kažnjen, unatoč svojoj izabranosti. Pri tome im njihovo pravovjerno bogoštovlje, odnosno ispravna teologija, ne bude li popraćena pravednim djelima, neće pomoći.²⁵ Mnogi su proročki prijekori kasnije postali dio kanona, pa se može reći da su Židovi »jedini narod koji je kanonizirao svoje kritičare«. ²⁶

²¹ Primjerice, zločin Benjaminovaca, opisan u Sudcima 19, 22-20.

²² Jr 23, 6, usp. Zah 3, 8. Ova je misao razrađena u Novom zavjetu, a kroz Isusovu žrtvu na križu ispunjeno je obećanje da će Bog dati pravednost kao dar (usp. Rim 5, 1; 5, 17; 2 Kor 5, 21 itd.).

²³ Pnz 9, 24; 31, 27, usp. Iz 63, 10, Ez 20, 8 itd. Neke riječi što su ovdje navedene kao pridjevi ili imenice u hebrejskom se izvorniku nalaze u nekom drugom obliku, najčešće kao glagoli i imenice u posvojnem obliku.

²⁴ 1 Ljet 9, 1 (מְעֵלִים), Br 14, 33 (זְנוּתִיקִים). Korijen riječi זנה isti je kao za preljub i bludnost.

²⁵ Usp. Iz 1, 11-17.

²⁶ Dennis PRAGER, Jews, Christians, Muslims and self-criticism, *Jewish Journal*, 6. listopada 2010., <https://jewishjournal.com/opinion/83540/> (01.07.2019).

3. Židovsko-nežidovski odnosi i neki biblijski propisi o strancima

I Židovi i nežidovi nerijetko su tijekom povijesti tumačili pojedine dijelove Pisma tako da su dolazili do zaključaka o postojanju izraelske/židovske superiornosti, odnosno svojatanja te superiornosti. Brojni su biblijski odlomci u kojima se uređuje ili opisuje odnos između Židova i nežidova, pa se vrijednosna usporedba gotovo nameće.

»Židov postaje svjestan svoga *izabranja*, da je izabrani narod, i nastoji se odijeliti od svega što je profano, što je pogansko: zatvara se u se, ne miješa se s drugim narodima, prema kojima često pokazuje izvjesni prezir, te se u nekim vremenima pojavljuje čak i ksenofobija (mržnja na strance), kao u vrijeme makabejsko. Ipak, imamo i svijetlih stranica ove povijesti, u kojima je Židov svjestan da izbor uključuje i veliko poslanje prema svima narodima, te naglašava univerzalizam spasenja, što će se u evangeoskim vremenima razviti u prozelitizam. Nije to nikad bio neki kozmopolitizam razvijen među intelektualcima i trgovcima svih vremena, niti čisti humanizam o bratstvu bez granica, nego bitno teocentrična datost, utemeljena na vjeri u Boga, jednog i živog, Stvoritelja i Gospodara svih ljudi, koji želi spasenje svih ljudi. Ta struja osjeća se u proročkim knjigama iz ovog vremena (Drugi i Treći Izaija), te u knjigama Rute, Tobije i posebno Jone.«²⁷

Novak smatra da se, uz iznimku mudrosnih knjiga, na Bibliju može gledati kao na »dugačko razmatranje o razlikama između Izraela i svih drugih naroda na svijetu«.²⁸ K tome je Biblija pisana iz perspektive izraelskog naroda. Velik dio odnosi se na njegovu povijest, a dio te povijesti čini i turbulentna interakcija Izraela s poganskim narodima. Današnjem je čitatelju, koji Svetom pismu prilazi kao sveopćoj poruci namijenjenoj čitavu čovječanstvu, što je Biblija u posljednje dvije tisuće godina postala, to lako previdjeti. Premda se u Pismu ne nailazi na misao o inherentnoj izraelskoj/židovskoj rasnoj, intelektualnoj, duhovnoj ili moralnoj superiornosti u odnosu na nežidove, Pismo govori o jedinstvenoj misiji za koju je taj narod izabran. Kada su se poganski narodi, poput Egipćana, Asiraca i Filistejaca, okomili na Izraelce da bi ih zaustavili u toj misiji, autori starozavjetnog teksta opisali su ih u negativnom svjetlu, ali poglavito u kontekstu tih događaja. Drugdje su prikazani kao narodi s kojima Bog također ima dobre nakane.²⁹ Uvjet da drugi narodi postanu s Izraelom subaštinci obećanja jest da spoznaju Boga Izraelova i da njemu jedinomu služe.³⁰ Rođenje Crkve i njezino širenje među narode učinilo je pogane subaštincima s

²⁷ Celestin TOMIĆ, *Začeci židovstva*, Zagreb, Provincijalat hrvatskih franjevaca konventualaca, 1988, 6.

²⁸ David NOVAK, *Gentiles in Rabbinic Thought*, u: Steven T. KATZ (ur.), *The Cambridge History of Judaism*, sv. 4, The Late Roman-Rabbinic Period, New York, Cambridge University Press, 2006, 647.

²⁹ Usp. Iz 19, 21-25; Zah 9, 7; o narodima općenito vidi Ps 22, 28; Zah 2, 15; Mal 1, 11 itd.

³⁰ Usp. Zah 8, 23.

Izraelom, na zaprepaštenje mnogih Židova i Isusovih učenika (Dj 10, 1-48; 11, 1-3; 11, 18).

Razumijevanje Izraelova poimanja sebe i okolnih naroda valja djelomice postaviti i u kontekst uobičajenog shvaćanja »drugoga« kakvo je postojalo u antičkom svijetu, a u različitim oblicima postoji i danas. Skoro svaki je narod, ne samo izraelski ili židovski, sebe smatrao jedinstvenim, posebnim i izvrsnijim. Egipćani, Kaldejci, Perzijanci, Grci i Rimljani pravili su razliku između sebe i drugih naroda, pri čemu su druge smatrali inferiornima. Za Grke i Rimljane su Židovi, kao i svi drugi koji nisu govorili grčki i latinski, bili barbari. Podcjenjivački stav koji su drugi narodi imali prema Izraelcima, Židovima ili Hebrejima opisan je na više mjesta u Bibliji, bez osobita uzrujavanja, osim ako nije prerastao u nasrtljivost, kao u slučaju faraona ili Hamana. U Post 43, 32, primjerice, autor ležerno objašnjava zašto je hrana poslužena posebno Josipu, upravitelju Egipta, i njegovoj braći, a posebno Egipćanima: »Egipćani ne bi mogli jesti s Hebrejima, jer bi to Egipćanima bilo odvratno« (Post 46, 34).³¹ Nije, dakle, Hebrejima bilo gadljivo jesti s Egipćanima, nego obratno, Hebreji su se gadili Egipćanima. Takva je slika ostala u Pismu, premda je Hebrej Josip vladao Egiptom, Hebrej Mojsije o tome pisao, a Hebreji brojnih kasnijih naraštaja taj tekst sačuvali. Tek u poslijebiblijskomu pseudoepigrafskom spisu Josip i Ase-nata uloge su izmijenjene, pa piše da Josip nije jeo s Egipćanima jer je to *njemu* bilo odvratno.³²

3.1. Krjeposni stranci

Mnoge pripadnike drugih naroda među Izraelcima (odnosno Hebrejima, kad je riječ o vremenu Abrahama i Izaka) autori su biblijskih knjiga prepoznali kao pravedne, vjerne, milosrdne, mudre i hrabre, te ih opisali kao takve bez suzdržanosti radi njihova podrijetla. Među njima su Eliezer Damašćanin, Midjanac Jitro, Jaela, Moapka Ruta, istočnjak Job,³³ Filistejac Itaj iz Gata, Urija Hetit, Jebusejac Aruna, Amonac Šobi i drugi³⁴ koji su svojim djelima i karakterom zavrijedili spomen i udio u ostvarenju svrhe postojanja Izraela. Jedan od Izraelovih sudaca, Šamgar, možda je bio Hurit.³⁵ Rahaba koja je, osim pogan-

³¹ Usp. i Izl 8, 26.

³² Usp. James H. CHARLESWORTH (ur.), *The Old Testament Pseudepigrapha*, sv. 2, New York, Doubleday, 1985, 210.

³³ Riječ *istočnjak* (Job 1, 3) je קֵדְמֹן (*kedem*, vidi i Post 15, 19) pa se Job naziva i Kadmoncem (*Encyclopaedia Judaica*, sv. 11, 352; dalje EJ).

³⁴ Neki su stranci spomenuti samo letimice, poput Egipćanke Asenate, pramajke dvaju Izraelovih plemena (Efrajima i Manašea) ili Hušaja Arčanina, koji je opisan kao vjeran Davidov prijatelj, čija je pomoć bila presudna u vrijeme Abšalomove pobune (2 Sam 15, 32-37; 17, 5-16, vidi i EJ, sv. 9, 649, natuknica »Hushai the Archite«).

³⁵ Etimologija njegova imena (שָׁמְגָר) kao i imena Šamgarova oca Anata, upućuju na mogućnost huritskoga ili kanaanskoga poganskog podrijetla (EJ, sv. 18, 390-391, natuknica »Shamgar«); vidi i A. VAN SELMS, Judge Shamgar, *Vetus Testamentum*, 14 (1964) 3, 294-309, 296.

skog podrijetla, bila i bludnica,³⁶ u Pismu je opisana kao hrabra žena jer je pred jerihonskim kraljem skrila Izraelove uhode. Druge, poput faraona, Bileama³⁷ ili Naamana (2 Kr 5, 1-19) Pismo prikazuje u pozitivnom svjetlu u onom dijelu u kojem je njihov nastup usklađen s Božjim naumima, a u negativnom kad ih zbog oholosti, pohlepe ili samovolje zanemare. Pa i Filistejci, uz Amalečane najljući Izraelovi neprijatelji iz vremena između naseljavanja Kanaana i asirskih osvajanja, u više su navrata prikazani s neočekivanom naklonošću ili, današnjim rječnikom, objektivnošću. Primjerice, iz dijela priče o Samsonu čini se da su Filistejci bili žrtve njegove svadljivosti i nasilja.³⁸ David je kod Filistejaca pronašao utočište bježeći pred Šaulom,³⁹ kao i obitelj Izraelaca koju je Elizej upozorio na sedam godina gladi u Izraelu (2 Kr 8, 1-3), a spomenuti Itaj iz Gata i šest stotina Filistejaca što ih je predvodio, pokazali su se vjernijima Davidu od mnogih Izraelaca, pa i samoga Davidova sina Abšaloma.

3.2. Zakon o strancima i došljacima u Izraelu

Izraelska zajednica nikad nije bila »etnički čista« niti se to od nje očekivalo, pa je tako već po izlasku iz Egipta s njima krenulo »i mnoštvo drugoga svijeta«. ⁴⁰ U zakonodavnom dijelu Petoknjižja uređeno je obzirno postupanje sa strancima:

»Ako se stranac nastani u vašoj zemlji, nemojte ga ugnjetavati. Stranac koji s vama boravi neka vam bude kao sunarodnjak; ljubi ga kao sebe samoga. Tá i vi ste bili stranci u egipatskoj zemlji.«⁴¹

Izraelcima je Zakonom propisano da prema došljacima postupaju jednako ili slično kao i prema sunarodnjacima. Štoviše, Ponovljenim je zakonom propisano da je došljak u Izraelovu taboru dionik Izraelova saveza s Bogom, te je imao prava i obveze kao izraelski narod u čijoj je sredini živio:

»Danas stojte svi pred Jahvom, Bogom svojim: vaši plemenski glavari, vaše starješine i vaši nadglednici, svi muževi Izraela, djeca vaša, žene vaše i došljak

³⁶ U kasnijoj se židovskoj tradiciji javlja tumačenje da nije bila bludnica, nego da je hebrejska riječ זֹנָה (*zona*) iz Jš 2, 1, a koja znači »bludnica«, izvedena od riječi מֶזֶן (*mazon*) za hranu, te da je Rahaba bila domaćica ili gostioničarka.

³⁷ Br 22, 5-41; 23; 24; 25, 1-2; 31, 8, 16; Jš 24, 9-10. Prorok Mihej ga spominje kao nekog tko je osujetio zao naum kralja Balaka (6, 5), dok ga autor Knjige o Jošui naziva vraćem (13, 22). Vidi i novozavjetne reference u 1 Pt 2, 15, Jd 1, 11 i Otk 2, 14.

³⁸ Sudci 15, 5; vidi i Zah 9, 7.

³⁹ David je kod filistejskog kralja Akiša našao utočište zajedno sa svojim ženama i 600 ljudi što su bili uz njega, a iz teksta nije jasno zašto ga je Akiš primio (1 Sam 27, 1-4).

⁴⁰ Izl 12, 38 (וְגֵרִים יְעַרְבּוּ בָּכֶם). Ista se riječ spominje, primjerice, u Neh 13, 3 (וְגֵרִים) gdje je prevedena kao »stranci«.

⁴¹ Lev 19, 33; v. i Izl 22, 21; 23, 9; Lev 23, 22; Br 9, 14; 15, 14-15; Pnz 10, 18; 24, 17; 26, 13; 27, 19. Slično nalazimo i u prorocima (Jer 22, 3; Zah 7, 10 itd.).

koji je u tvome taboru – od onoga koji ti siječe drva do onoga koji ti nosi vodu – da stupite u savez s Jahvom, Bogom svojim...» (Pnz 29, 9-14).

Pismo Izraelce ne potiče na prozelitizam, no odluči li stranac svojom voljom iskazati štovanje Bogu Izraelovu, to mu treba dopustiti. Vjerski zakon za Izraelce i strance u Erec Izraelu je isti, što se vidi iz zapovijedi što ju je primio Mojsije:

»I ako koji stranac koji živi među vama, ili će biti među vašim potomcima, htjedne prinijeti žrtvu paljenu na ugodan miris Jahvi, neka radi kako i vi radite. Neka je jedan zakon i za vas i za stranca koji s vama boravi. To je trajan zakon za vaše naraštaje: pred Jahvom, kako je s vama, tako neka bude i sa strancem. Jedan zakon i jedno pravo neka vrijedi za vas i za stranca koji s vama boravi.«⁴²

Jednakost vrijedi i za ostale zapovijedi, a ne samo vjerske:

»Kada tko pogriješi nepažnjom, neka vam jedan zakon vrijedi i za domoroca (הָאֲזֻרָה) i za stranca (הַגֵּר) koji boravi među vama. Ali onaj koji nešto učini nauce, bio on domorodac ili stranac, taj na Jahvu huli« (Br 15, 29-30).

U jednoj od teoloških pouka što ih nalazimo u Petoknjižju, u kojima Bog govori o sebi i Izraelu objavljuje svoje značajke, naglašena je Božja ljubav prema »pridošlici«, odnosno strancu (גֵּר), te se i od Izraelaca traži isto:

»Jer Jahve, Bog vaš, Bog je nad bogovima, Gospodar nad gospodarima, Bog velik, jak i strašan, koji nije pristran i ne dá se podmititi; daje pravdu siroti i udovici; ljubi pridošlicu, daje mu hranu i odjeću. Ljubite i vi pridošlicu, jer ste i sami bili pridošlice u zemlji egipatskoj« (Pnz 10, 17-19).

Zakon je Izraelcima propisivao milosrđe prema strancima; došljak, sirota i udovica često se svrstavaju u istu skupinu ranjivih, kojoj Izraelci trebaju pomagati da bi ih pratio Božji blagoslov (Pnz 14, 28-29; 16, 14; 24, 17-22; 26, 12-15; 27, 19). Došljak se u smislu milosrđa svrstava i s levitom, kao netko tko nema vlasništva u zemlji Izraelovoj te mu treba iskazati dobročinstvo (Pnz 26, 11-12). Ipak, u nekim je slučajevima Izraelcima dopušteno prema strancu postupiti drukčije nego prema sunarodnjaku. Tuđinu se nije morao oprostiti dug na koncu sedme godine, kad se opraštao izraelskim dužnicima,⁴³ a mogle su mu se i naplaćivati kamate (Pnz 23, 20-21). Usto je pridošlica ili tuđinac mogao jesti od onoga što uginu, a Izraelac nije (Pnz 14, 21). U Zakonu su određeni narodi koji ne smiju ulaziti u »Jahvinu zajednicu«. To su Amonci i Moapci. Edomci i Egipćani su pak izdvojeni kao narodi koje je Izrael pozvan ne prezirati: Edomca je mu je »on brat«, a Egipćanina jer je Izrael bio došljak u Egiptu.⁴⁴

⁴² Br 15, 14-16. O nekim političkim implikacijama ove zapovijedi u vrijeme cionizma vidi Havel, *Arapsko-izraelski sukob...*, 404.

⁴³ Pnz 15, 1-3. Čini se također da Izraelac nije bio obvezan sedme godine otpustiti roba stranca, kao što mu je zapovjedeno da postupi s Izraelcem (Pnz 15, 12-15).

⁴⁴ Pnz 23, 8-9. Davidovo uništavanje Edomaca odudara od te zapovijedi (1 Kr 11, 15-16; v. i Bright, *A History of Israel...*, 203).

3.3. Obveza poštivanja saveza sa strancima

U Bibliji nalazimo priču o usudu stranog naroda što je živio posred Izraelove zemlje, ali je s Izraelcima na prijevaru sklopio sporazum o miru. To su Gibeonci, amorejski narod što je naseljavao dio Kanaana koji su Izraelci trebali zaposjesti. Gibeonci su u vrijeme Jošuinih osvajanja poslali ljude koji su se Izraelcima predstavili kao izaslanstvo iz daleke zemlje, te je Jošua s njima sklopio mir i savez. Kad su Izraelci nedugo potom shvatili da su ih Gibeonci prevarili, da žive na području Benjaminova plemena, saveza s njima nisu prekršili, nego su ih sveli na drvosječe i vodonoše (Jš 9, 3-27). Usprkos tome savezu kralj Šaul ih je progonio zbog čega je obješeno sedam njegovih potomaka (2 Sam 21, 1-6).

Pisac ovdje navodi da je Šaul nastojao uništiti Gibeonce iz »revnosti za Izraelce i Judejce.« Riječ »revnost« u izvorniku je קַנְאוֹ (kan'a, ovdje u obliku קַנְאוֹתוֹ) a može označavati i ljubomoru, kao u Pnz 32, 21, gdje su Izraelci Jahvu potaknuli na ljubomoru (קַנְאוֹתָי) »ništavnim bogom« ili zavist, kao u Izr 3, 31: »Nemoj zavidjeti (קַנְאוֹתִי) nasilniku.« Ta riječ kad se odnosi na revnovanje za Boga ima pozitivnu konotaciju. Ilija, tako, veli: »Revnovao (קַנְאוֹתִי) sam veoma gorljivo za Jahvu nad vojskama.« Jahve je »ljubomoran (קַנְאוֹתִי) na zemlju svoju« (Jl 2, 18), a u Zahariji veli: »Ljubavlju ljubomornom (קַנְאוֹתִי) gorim za Jeruzalem i za Sion« (1, 14) i »Ljubavlju ljubomornom (קַנְאוֹתִי) za Sion izgaram« (8, 2). Šaul je, premda je »revnovao za Izrael«, počinio velik grijeh kršeći zadanu riječ. Izraelci su općenito poštivali prisege, kao i zavjete na koje su se obvezali i saveze koje su sklopili, kako međusobno tako i prema strancima, kao što su učinili prema Rahabi ili stanovniku Betela koji im je pomogao osvojiti grad.⁴⁵

Od došljaka se pak tražilo da štuje Boga Izraelova i da sluša riječi Zakona skupa s Izraelcima,⁴⁶ ali ne i da konvertira na Izraelovu vjeru. Izraelu je zabranjeno štovanje božanstava kojima su služili drugi narodi, za koja Pismo veli da i nisu pravi bogovi nego plod ljudske ruke i mašte. Razlika između Izraelaca i stranaca u Zakonu se poglavito odnosila na nadmoć i ispravnost izraelskog poimanja Boga i izraelskog bogoštovlja. Ni tu Biblija ne ostavlja mogućnosti za razmišljanje da su Izraelci stekli uvid u Božja otajstva zbog posebne svoje pobožnosti, duhovnosti, pravednosti, pronicljivosti ili mudrosti, nego je to odraz Božje suverene odluke i vjernosti obećanjima što ih je dao Abrahamu, Izaku i Jakovu.

»Tà ti si narod posvećen Jahvi, Bogu svome; tebe je Jahve, Bog tvoj, izabrao da među svim narodima koji su na zemlji budeš njegov predragi vlastiti narod. Nije

⁴⁵ Jš 2, 1-21; 6, 25, Sudci 1, 22-25. O snazi prisege ili zavjeta svjedoči i bizarna priča o sudcu Jiftahu koji se zavjetovao da će, pobjedi li Amonce, žrtvovati onoga tko mu prvi iz kuće dođe ususret. Izišla je njegova kći jedinica, a on je ispunio zavjet, premda je žrtvovanje ljudi Izraelcima bilo zabranjeno (Sudci 11, 30-40). Općenito o snazi prisege u Bibliji i drevnom Izraelu s popisom relevantnih biblijskih ulomaka vidi *EJ*, sv. XV, 358-360, natuknica »Oath«.

⁴⁶ Pnz 31, 12. Zapovijed protiv krivoštovlja iz Pnz 29, 17-18 odnosila se na sve u Izraelu, Izraelce i došljake podjednako: na ljude, žene, obitelji i plemena (אִישׁ אִרְאֵשׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אִרְשֻׁבֹּת).

vas Jahve odabrao i prihvatio zato što biste vi bili brojniji od svih naroda – vi ste zapravo najmanji – nego zato što vas Jahve ljubi i drži zakletvu kojom se zakleo vašim ocima« (Pnz 7, 6-7).

Pa i po pitanju samoga bogoštovlja, neka obećanja dana u Bibliji postavljaju strance na neočekivano uzvišen položaj. Primjerice, prorok Izaija najavljuje:

»A sinove tuđinske koji pristadoše uz Jahvu da mu služe i da ljube ime Jahvino i da mu budu službenici, koji poštuju subotu i ne oskrvrnuju je i postojani su u Savezu mome, njih ću dovesti na svoju svetu goru i razveseliti u svojem Domu molitve. Njihove žrtve paljenice i klanice bit će ugodne na mojem žrtveniku, jer će se Dom moj zvati Dom molitve za sve narode« (Iz 56, 6-7).

Dio koji na hrvatskom glasi: »Da mu budu službenici« prijevod je hebrejske riječi לְשָׂרְתוֹ (od korijena שרת, glagol u infinitivu je לשרת) koja se u Bibliji poglavito koristi za sveto služenje pri Kovčegu saveza ili u Hramu, a to je služenje kojem ne smiju pristupiti čak ni svi Izraelci, nego samo svećenici.⁴⁷ Uvjjet koji je postavljen jest pristajanje uz Gospodina, Boga Izraelova. Stranac, dakle, koji prihvati objavu predanu Izraelu i pristupi Bogu na način koji je predviđen njome, prema Svetom pismu može postati dionikom prerogativa izabranog naroda. Stoljećima kasnije, apostol Pavao će upravo na toj pretpostavci donijeti poganima radosnu vijest o Mesiji, u kojemu je Bog i njih pomirio sa sobom i dao im »duh posinjenja.«⁴⁸

Nakon što je sagradio Hram u Jeruzalemu, a slava Božja ispunila svetište, Salomon je izrekao molitvu i blagoslov za izraelski narod. Dio te molitve odnosio se na strance:

»Pa i tuđinca (הַגֵּרִי),⁴⁹ koji nije od tvojega naroda izraelskog, nego je stigao iz daleke zemlje radi imena tvoga jer je čuo za veliko ime tvoje, za tvoju snažnu ruku i za tvoju mišicu podignutu – ako dođe i pomoli se u ovom hramu, usliši ga s neba gdje prebivaš, usliši sve vapaje njegove da bi upoznali svi zemaljski narodi ime tvoje i bojali se tebe kao narod tvoj Izrael i da znaju da je tvoje ime zazvano nad ovaj dom koji sam sagradio.«⁵⁰

⁴⁷ Vidi natuknicu שרת u rječniku *Even-Šošan*, gdje je jedno od njezinih značenja עבודה הקודש במשקן (Avraham EVEN-ŠOŠAN, *Milon Even-Šošan hamerkaz – מלון אבן-שושן המרכז* – Or Yehuda, Kinneret Zmora-Bitan Dvir, 2004, 1000). Riječ se rjeđe koristi i u drugim kontekstima, pa je nalazimo u Ez 20, 32, gdje opisuje pogansko štovanje, odnosno služenje drveću i kamenju (לְשָׂרְתוֹ עֵץ וְאֶבֶן).

⁴⁸ Rim 8, 15; v. i 1 Kor 1, 24.

⁴⁹ Riječ גֵּרִי je upravo ona koju Ezra (10, 2) kasnije koristi grdeći Izraelce zbog ženidbe sa strankinjama (גֵּרִים נְכַרִּיּוֹת).

⁵⁰ 1 Kr 8, 41-43. Čitava Salomonova molitva posvećenja Hrama nalazi se u 1 Kr 8, 15-61; v. i 2 Ljet 6, 32-33.

3.4. Salomonova molitva za strance

Gradnja i susljedno posvećenje Hrama jedan je od najznačajnijih događaja sveukupne duhovne i političke povijesti Izraela. Salomonova je molitva spoj vaspaja Bogu, pouzdanja u Božji naum s izraelskim narodom, blagoslova Izraela i prijetnje u slučaju Izraelova neposluha, sve s proročkim konotacijama. Uključivanje molitve za strance u tome svečanom trenutku i za Izrael možda najvažnijem obredu od ulaska u Obećanu zemlju, upućuje na razumijevanje da je objava predana Abrahamu, Izaku i Jakovu namijenjena i poganima, što je Abrahamu i rečeno. Ovdje se, kao i na mnogim drugim mjestima, daje uočiti uravnoteženost izraelskoga starozavjetnog stava prema poganima kao osobama u odnosu na stav prema njihovu krivoštolju, pri čemu se odbacuje pogansko bogoštovlje, ali ne i osoba, tuđinac, koji je prema Salomonovoj molitvi skupa s Izraelcem dostojan obratiti se Bogu Izraelovu i očekivati da mu se prošnja usliša. Izraelce koji »gaze pravo stranaca« prirok Malahija izjednačuje s vračevima, preljubicima, krivokletnicima, onima koji zakidaju plaću radniku, tlače udovicu i siroču i ne boje se Boga (Mal 3, 5).

Zaključak

Ne umanjujući aspekte izraelske, kasnije židovske etnocentričnosti Svetoga pisma Starog zavjeta, pripadnost izraelskom narodu ne čini bezuvjetnu vrijednost *per se*. Ona je vrijednost tek u kontekstu objave i Izraelove interakcije s Bogom, odnosno Božjeg odabira i Izraelova odgovora na taj odabir. Odgovor, nadalje, nije samo spoznajni i obredni,⁵¹ nego se očituje u vrlinama sukladnima objavi. Bez vrlina, poput pravednosti, istinoljubivosti, vjernosti, poniznosti i milosrđa, etničko i identitetsko izraelstvo postaje uteg, gotovo prokletstvo. Postojanje tih vrlina pak, pa i ako nisu popraćene božanskim odabirom, ispravnom spoznajom Boga i bogoštovljem, kakve su krasile neke strance u Bibliji, prepoznato je kao bogougodno i hvalevrijedno. Stoga se može ustvrditi da je Sveto pismo poglavito usredotočeno na bogoslovnu poruku i etiku, da je bezuvjetno objavocentrično, a tek uvjetno etnocentrično, u omjeru u kojem etnos odgovara na tu poruku i etiku. To je diskurs kakav se nastavlja i dodatno pojačava u evanđeljima. Isusova prisposoba o milosrdnom Samarijancu (Lk 10, 29-37) primjer je takva razumijevanja stranca, a Isusova oštra riječ vjerskom establišmentu da »Bog iz ovoga kamenja može podići djecu Abrahamovu« (Mt 3, 9) opomena onome dijelu Izraela koji je ustrajavao na bezuvjetnomu etnocentričnom shvaćanju Svetoga pisma.

⁵¹ Vidi, primjerice, 1 Sam 15, 22; Iz 1, 11-17; Hoš 6, 6; Am 5, 21-24, Mal 1, 10-14; 2, 13-16 itd.

Boris Havel*

Is the Old Testament Ethnocentric? Israel's self-Perception and the Attitude to Stranger

Summary

The Old Testament was written from the perspective of the people of Israel and as such can be considered ethnocentric. Israel was described as holy and separate nation chosen by God to receive revelation. Inasmuch as revelation is the only method by which sinful man can know holy God, Israel's knowledge of God is unique and the only correct, while other nations' and religions' perceptions of the divine are by default erroneous. At the same time, biblical text directs much criticism towards Israel, and contains much praise to foreigners, particularly in issues regarding righteousness, veracity, faithfulness, humility and mercy. Thus, comparing ethnos and revelation we may assert that the Old Testament is much more revelation-centric than ethnocentric. Such discourse also continues and is amplified in the Gospels.

Key words: Bible, ethnocentricity, gentiles, Israel, Jews, revelation, revelation-centricity.

(Translated to English by the author)

* Boris Havel, PhD, Assis. Prof., University of Zagreb, Faculty of Political Science, Comparative Politics Department; Address: Lepušićeva 6, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: boris.havel@fpzg.hr.